ВІДГУК
офіційного опонента кандидата історичних наук,
доцента кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна
Литовченка Сергія Дмитровича
на дисертаційну роботу
Гуменного Віктора Леонідовича
Римська імперія і Парфія:
політичні та військові контакти
(кінець I ст. до н.е. – початок III ст. н.е.), поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності 07.00.02 – всесвітня історія.

Декілька століть протистояння Римської імперії та Парфянської держави, яке значно впливало на розвиток обох країн, відомі нам, перш за все, з римських джерел. Тому, за зрозумілих причин, ми стаємо заручниками образу боротьби двох рівних суперників, яка буцімто уособлювала в собі глобальне змагання Захід-Схід в епоху античності. Усвідомлення сучасними дослідниками деякої штучності такого образу призводить, як це не дивно, до діаметрально протилежних висновків щодо причин, змістовного наповнення та наслідків цього протистояння. Можна з упевненістю стверджувати, що загальновідомі концепції римського «захисного» або «агресивного» імперіалізму, «експансіонізму» або «гегемонізму» базуються, у тому числі, й на оцінках авторами саме римсько-парфянського протиборства. У цьому ж логічному ланцюжку знаходяться й концепції парфянського «імперіалізму» або «експансіонізму», які можна вважати «віддзеркаленням» гіпотез про засади зовнішньої політики Риму. У той же час, більшість вчених замало уваги приділяє проблемі виникнення та розвитку «образу» Парфії як головного антагоніста Римської держави на Сході. Хоча саме цій «образ» має всі ознаки штучно створеного конструкту. Достатньо типовим для сучасних досліджень римсько-парфянських відносин є й ігнорування помітної

особливості римської зовнішньополітичної практики продукувати не тільки виникнення «друзів та союзників», алей й ворогів, на кшталт Мітридата VI.

Таким чином, незважаючи на майже двохсотрічну історію вивчення взаємин між Римом та Парфією в історичний науці, проблема співіснування двох провідних держав Заходу та Сходу в епоху античності ще знаходиться на етапі вирішення. Тому не викликає сумніву актуальність обраної В.Л. Гуменним теми дисертаційного дослідження, яке ставить за мету реконструкцію римсько-парфянських відносин за допомогою долучення нових методів аналізу історичних джерел.

У дисертації чітко визначено об'єкт і предмет дослідження та обґрунтовано його хронологічні межі. Обрана структура обумовлена її завданнями і дозволяє всебічно розкрити поставлені наукові проблеми.

Ґрунтовний історіографічний аналіз, проведений В.Л. Гуменним показав, що незважаючи на велику кількість досліджень, присвячених, у тому числі, римсько-парфянським відносинам, ще багато питань, пов'язаних з зовнішньою політикою римлян й, насамперед, парфян, залишаються нерозв'язаними. Наукові положення і зроблені автором висновки ґрунтуються на опрацюванні великої кількості як наративних джерел, так й епіграфічних, нумізматичних та матеріальних. Важливо підкреслити, що автор достатньо критично ставиться до відомостей, які містяться в творах греко-римських авторів, та намагається верифікувати їх за допомогою інших історичних джерел. В.Л. Гуменний продемонстрував обізнаність із сучасною методологією, та запропонував використання деяких новаторських методів дослідження. Варто вказати на те, що автор, здається, свідомо відмовився від хронологічного підходу до висвітлення матеріалу на користь проблемного підходу до висвітлення основних положень дослідження.

Безпосередньо аналізу римсько-парфянських відносин присвячено чотири розділи дослідження, які розташовані за проблемним принципом. «Парфянське питання» в римський зовнішній політиці було, перш за все, питанням ідеологічно-пропагандистським ніж військово-політичним, тому не

викликає сумніву вибір автором теми першого аналітичного розділу саме «образу Парфії» в римському дискурсі доби раннього Принципату. В.Л. Гуменний переконливо довів зміни образу Парфії та парфян, які відбувалися протягом першого століття нашої ери. Важливо, що в роботі багато уваги приділяється згадкам про Парфію не тільки в історичних працях, але й в поетичних творах доби Августа. Цікавим є другий підрозділ, в якому аналізуються засоби римської пропаганди, пов'язані з парфянським питанням. Використання методу потестарної імагології дозволило автору представити механізми перетворення римською пропагандою незначних успіхів на Сході у великі ідеологічні перемоги.

Дуже важливим, на наш погляд, є третій розділ дослідження, присвячений особливостям формування зовнішньої політики в двох країнах. Ретельний аналіз джерел та використання надбань сучасної історіографії дозволили автору встановити механізми прийняття зовнішньополітичних рішень у Римській імперії та засоби реалізації планів імператорського оточення на практиці. Вдалим є спостереження автора, що на початку доби Принципату ще залишалися достатньо важливими деякі політичні інституції епохи Республіки. За часів Помпея однією з ключових фігур на Сході була постать намісника прикордонних провінцій. В дисертації було встановлено, що й у першому столітті н. е. намісник залишався важливим елементом зовнішньої політики Риму.

Найбільш помітним є підрозділ, який присвячено зовнішній політиці Парфянської держави. В сучасній історіографії закріпилася думка, яка спровокована греко-римськими наративними джерелами, що Парфія у зовнішній політиці була подібна до Риму, тому деякі вчені намагаються знайти «велику стратегію» парфян за аналогією з гіпотезою про «велику стратегію» Риму. Як показано в дослідженні, Парфія не була стабільною централізованою державою, яка, зрозуміло, не могла, та й не мала потреби формувати будь-яку постійну зовнішньополітичну стратегію на Заході.

Четвертий розділ дисертант присвятив військовому протистоянню між Римом та Парфією. В першій частині розділу, існування якої, на нашу думку, обумовлене особливостями жанру дисертаційного дослідження, у хронологічному порядку розібрані найбільш важливі військові зіткнення між римлянами та парфянами протягом першого-третього століть нашої ери. В.Л. Гуменний приділяє увагу, перш за все, політичним обставинам римсько-парфянських конфліктів, не концентруючи увагу на безпосередньо військових діях, які вже достатньо висвітлені в сучасній історичний літературі. Об'єктивний аналіз джерел дозволяє автору яскраво показати намагання саме римлян поширити свій вплив далеко за уявний «евфратський кордон», який буцімто був встановлений ще за часів східного походу Гнея Помпея. Спорадична, навіть хаотична парфянська відповідь на римські зазіхання мала погрожувати безпосередньо римським володінням скоріше в уяві античних авторів.

У другому підрозділі автор дисертації розібрав, використовуючи новітні археологічні дослідження, особливості розташування римських військ. Зроблене дослідження надає право зробити висновок, що на римсько-парфянському кордоні були майже відсутня лінія захисту, типова для інших римських рубежів. Війська були розташовані тільки у окремих пунктах і були, вочевидь, неспроможні протистояти сильному супротивнику.

П'ятий розділ дисертації дозволяє розкрити малодосліджену історію країн, які було втягнено в орбіту римсько-парфянського протистояння. Не можна не погодитися з автором, який виділяє Велику Вірменію окремо, тому що ця країна дійсно інколи грала, а інколи намагалася грати самостійну роль у слоних взаєминах країн Східного Середземномор'я. В роботі переконливо показано, як Вірменія через римську політику поступово втрачала свій вплив та перетворювалася на залежну державу. Один з найбільш суперечливих епізодів розглядається в останньому підрозділі – антиримські повстання під час походу Траяна. Дійсно, ці повстання спростовують достатньо популярну історіографічну гіпотезу про те, що еллінізоване населення завжди

намагалося потрапити під владу та захист Риму. В роботі показано, що у повстаннях брали участь різні етнічні та релігійні групи.

На наш погляд, автор упорався з поставленими науковими завданнями. Висновки і твердження дисертації можна вважати достовірними, оскільки вони базуються на ретельному аналізі необхідної сукупності джерел. Вирішення В.Л. Гуменним поставлених завдань визначило основні елементи наукової новизни дисертації і, відповідно, особисті наукові здобутки пошукача.

Положення дисертації Гуменного Віктора Леонідовича викладені в 8 статтях у наукових фахових виданнях, серед яких є 4, що входять до міжнародних наукометричних баз. Ці роботи за рівнем та якістю відповідають сучасному рівневі розвитку історичної науки, а також повною мірою відображають основні положення дисертаційного дослідження. Автореферат дисертації відповідає сучасним вимогам до авторефератів дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук. Наукові положення автореферату та дисертації з урахуванням скорочення є ідентичними.

Результати наукового дослідження можуть знайти практичне застосування. Їх доцільно використати при підготовці узагальнюючих наукових праць, статей, загальних курсів лекцій, присвячених історії Римської держави та Парфії, спецкурсів, пов'язаних з історією міжнародних відносин, країн Близького Сходу.

Дисертація В.Л. Гуменного справляє гарне враження, але необхідно вказати на деякі недоліки, що, на наш погляд, присутні в роботі:

1. Незважаючи на досить велику кількість робіт сучасних вчених, використаних в дослідженні, за межами уваги автора залишилися деякі праці з історії Римської держави та країн Сходу, наприклад: Cornell T. The end of Roman imperial expansion// War and society in the Roman world/ Ed. Rich J. and Shipley G. – L., N.- Y., 1993. – P. 139-171; Syme R. Anatolica. Studies in Strabo/ Ed. A. Birley. Oxford,

1995; Панов А.Р. Рим на северо-восточных рубежах: взаимоотношения с государствами северного Причерноморья и Закавказья в I в. до н. э. – первой трети II в. н. э. – Арзамас, 2008.

2. Досить часто,аналізуючи проблему, пов'язану з римською політикою або пропагандою, автор обмежується тільки одним з історичних періодів – епохою Августа, або першою половиною I ст. н.е. (розділ 2, підрозділ 1; розділ 3, підрозділ 1) Було б доцільним дати пояснення, чим викликана відсутність аналізу для інших періодів: станом наших джерел або змінами у римський політиці.
3. Можна було б більш чітко підкреслити власний внесок в розв'язання окремих історичних проблем в деяких підрозділах дослідження (розділ 4, підрозділ 1.).
4. На наш погляд, автор занадто впевнено стверджує, що в 6 р. до н. е. на вірменський престол Август призначив Артавазда Мідійського (Атропатенського) (стор. 117, 182), хоча інформація джерел не залишає можливості об'єднати Артавазда III, який боровся з Тиграном IV в 6 р. до н. е та Артавазда IV Атропатенского, який з'явився на політичній арені тільки біля 4 р. н. е.
5. У тексті основних розділів дисертації не має преамбули.
6. В роботі присутні, на жаль, деякі недоліки в списку використаних джерел та літератури, зустрічаються граматичні помилки.

Указані недоліки, які притаманні кожному авторському науковому дослідженню, не мають суттєвого впливу на загальне позитивне враження від дисертації В.Л. Гуменного. Вони можуть бути усунені під час подальшої роботи над темою.

Вважаємо, що кандидатська дисертація "Римська імперія і Парфія: політичні та військові контакти (кінець I ст. до н.е. – початок III ст. н.е.)" має цілісний, завершений характер, виконана на належному науковому рівні,

відповідає вимогам Вищої атестаційної комісії України до кандидатських дисертацій, а її автор Гуменний Віктор Леонідович заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 всесвітня історія.

Кандидат історичних наук, доцент
кафедри історії стародавнього світу
та середніх віків Харківського
національного університету імені В.Н. Каразіна С.Д. Литовченко

Підпис засвідчую
Начальник відділу діловодства
та контролю за виконанням документів
В.О. Ярова

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ * ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА * КОД 02071205